

FINANSŲ SEKTORIAUS RAIDOS ĮTAKA ŪKIO PLĖTRAI

Artūras BALKEVIČIUS

Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Elektroninis paštas: artbalk@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje apžvelgiamas Lietuvos finansų sektorius, analizuojama jo raida, struktūra ir įtaka ūkio plėtrai. Bankų sektoriui skirta daugiausia dėmesio, kadangi šiuo metu tai yra svarbiausia finansinio tarpininkavimo grandis, turinti didžiausią svorį finansų sektoriuje. Taip pat analizuojama bankų paslaugų pasiūla ir paklausa tarp Lietuvos ūkio subjektų, palūkanų normų raida ir bankų įtaka ūkio ekonominiam aktyvumui. Analizuojama finansų krizės įtaka Lietuvos finansų sektoriui ir ūkiui, poveikis atskiriems ūkio sektoriams. Aptariama galima finansų sektoriaus ateities raida, priežiūros ir reguliavimo tobulinimo perspektyva. Pabrėžiama būtinybė siekti darnios finansų sektoriaus ir ūkio plėtros.

Reikšminiai žodžiai: finansų sektorius, bankų sektoriaus efektyvumas, ūkio plėtra.

JEL klasifikacija: G14, O16

Įvadas

Gana ilgai vyravo nuomonė, kad finansų sektorius tėra ūkio plėtros atspindys, jo paskirtis yra tarpininkauti ūkio subjektų taupymo ir investavimo poreikiams, perskirstyti lėšas tarp ekonominių veiklų. Vis dažniau teigiama, kad stiprus finansų sektorius gali būti ne tik ūkio plėtros rezultatas, bet ir jo priežastis, gali daryti veiksmingą įtaką pačiam ūkio augimui (Garbaravičius ir Kuodis, 2002), (Levine, 1997), (Zhang, 2012). Lietuva yra atviros ekonomikos šalis, įgyvendinanti į eksportą orientuotą besivejančios plėtros modelį (Vasiliauskas ir Vilkas, 2002).

Lietuva neišsiskiria iš kitų pereinamosios ekonomikos šalių, kadangi bankai tapo finansų sistemos šerdimi. Kitos finansinio tarpininkavimo formos (vertybinių popierių rinka, draudimas ir kt.) savo skvarba atsilieka nuo bankų, tačiau jų reikšmė ilgainiui turi didėti. Straipsnyje pirmiausia apžvelgiama finansų sektoriaus raida, sudėtis, svarba. Po to detaliau nagrinėjama finansinio tarpininkavimo pasiūla ir paklausa, jų raida. Analizuojama, kaip finansų sektorius padeda ūkio subjektams įgyvendinti verslo projektus, kokia jo įtaka ūkio plėtrai.

Lietuvos šaltiniuose dažnai analizuojama arba tik finansų sektoriaus raida (Kuodis, 2008; Garbaravičius ir Kuodis, 2002; Martinaitytė, 2003), ar tik makroekonomikos, ekonomikos raida (Starkevičiūtė, 2011; Åslund, 2011; Vasiliauskas ir Vilkas, 2002; Leontjeva, 2012). Finansų sektoriaus įtaką ūkio plėtrai tyrė Lietuvos (Dudzevičiūtė, 2006) ir nemažai užsienio mokslininkų (Levine, 1997; Kendall, 2009; Enisan, 2010; Zhang, 2012 ir kiti). Analizuodamas finansų sektoriaus raidos įtaką ūkio plėtrai, naudojami Lietuvos banko skelbiamais statistiniais ir analitiniais duomenimis, Lietuvos statistikos departamento, Europos centrinio banko, Eurostato, Tarptautinio valiutos fondo medžiaga, įvairiais straipsniais.

1. Finansų sektoriaus raida ir struktūra

Lietuvoje bankai sudaro didžiąją finansų sistemos dalį. Bankų turtas 2011 m. pabaigoje buvo 78,97 mlrd. Lt, sudarė 74,5 proc. BVP ir daugiau kaip 82 proc. viso finansų sistemos turto (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Lietuvos finansų sistemos struktūra 2011 m. pabaigoje

	2011 m.				
	Skaičius	Turtas, mln. Lt	Turtas, proc.	Turto pokytis per metus, proc.	Turtas, proc. nuo BVP
Bankai	20	78 971	82,6	-3,4	74,5
Bankai, išskyrus užsienio filialus	8	63 542	66,5	-4,5	59,9
Užsienio šalių bankų filialai	12	15 429	16,2	1,7	14,6
Kredito unijos	74	1 629	1,7	27,5	1,5
Centrinė kredito unija	1	355	0,4	14,2	0,3
Lizingo bendrovės	10	6 036	6,3	-8,3	5,7
Draudimo rinka	11	2 770*	2,9*	-0,5*	2,6*
Gyvybės draudimo įmonės	5	1 592*	1,6*	22,3*	1,5*
Ne gyvybės draudimo įmonės	6	1 208*	1,3*	-19,8*	1,1*
Kapitalo rinkos dalyviai	117	1 622	1,7	-24,7	1,5
Pensijų fondai	39	4 175	4,4	5,6	3,9
II pakopos pensijų fondai	30	4 081	4,3	5,8	3,9
III pakopos pensijų fondai	9	94	0,1	-5,3	0,1
Finansų sistema	272	95 556	100,0	-3,3	90,1
Vertybinių popierių biržos kapitalizacija	-	15 462	-	-17,8	14,6

Šaltiniai: AB NASDAQ OMX Vilnius, Lietuvos bankų asociacija, Lietuvos statistikos departamentas, Lietuvos bankas.

finansų sektoriaus dalyvių dalis palyginti menka. Kredito unijų turtas 1,63 mlrd. Lt sudaro 1,5 proc. BVP ir 1,7 proc. finansų sistemos turto. Lizingo bendrovių turtas 6,03 mlrd. Lt sudaro 5,7 proc. BVP ir 6,3 proc. finansų sistemos turto. Pensijų fondų turtas 4,175 mlrd. Lt sudaro 3,9 proc. BVP ir 4,4 proc. finansų sistemos turto. Vertybinių popierių rinkos reikšmė nėra didelė.

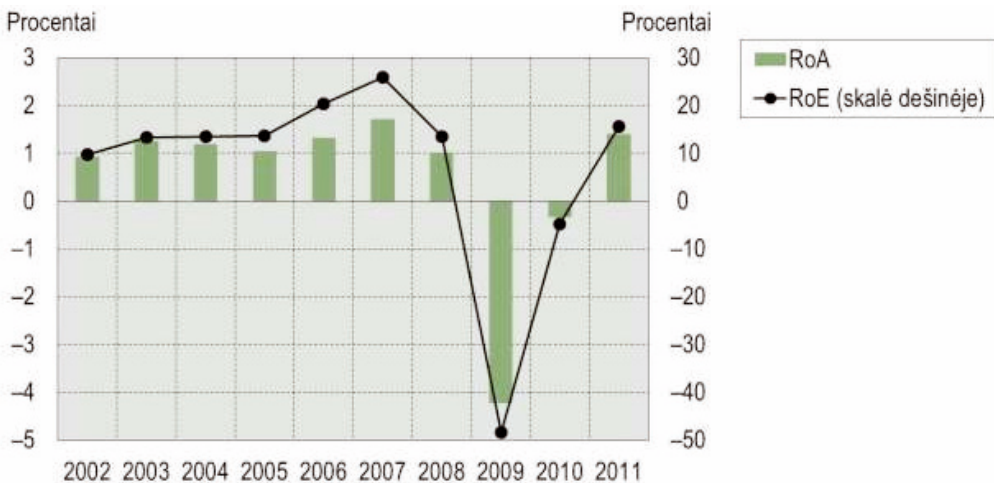
Pirmieji komerciniai bankai įsteigti 1989 m. Pradinė bankų plėtra buvo panaši į kitų pereinamosios ekonomikos šalių patirtį. 1993 m. šalyje veikė net 27 bankai. 1996 m. bankų sumažėjo iki 13, buvo įkurta speciali turto valdymo bendrovė. Kaip alternatyva bankams, 1995 m. įsteigta pirmoji kredito unija, 2001 m. jų jau buvo 41, 2011 m. – 74. Nuolat didėjo užsienio kapitalo dalis bankų sektoriuje. Švedijos strateginiai investuotojai įsigijo du didžiausius bankus (SEB, Swedbank). Paskutinis valstybinis bankas, valdantis 12 proc. bankų turto, 2002 m. parduotas Vokietijos bankui (Nord/LB), dabar priklauso Norvegijos investuotojams. Užsienio bankai pirmus savo filialus atidarė 1997 m. 2011m. buvo 12 filialų.

Bankų sektoriui būdinga didelė koncentracija, trys didžiausi bankai kontroliuoja apie 60 proc. rinkos. Tai didina sisteminę riziką, nes didelio banko bankrotas skaudžiai atsilieptų visam sektoriui, ir mažina konkurenciją.

2006 m. bankų klientams suteiktų paskolų portfelis išaugo 12,7 mlrd. Lt, arba 48,9 proc., o 2005 m. metinis paskolų augimo tempas siekė 53,6 proc. 2007 m. sausio 1 d. duomenimis, Lietuvos bankų paskolų portfelis sudarė 50,9 proc. 2006 m. šalies BVP. Bankų akcininkų nuosavybė per 2006 m. išaugo 29,4 proc. ir 2007 m. sausio 1 d. siekė 4,1 mlrd. Lt. Bendras 2006 m. šalies bankų audituotas pelnas buvo 667 mln. Lt, o tai yra 88,4 proc. daugiau nei 2005 metais. Kaip kito bankų turto grąža RoA ir nuosavybės grąža RoE parodyta (1 pav.). Veikiančių šalies komercinių bankų bei užsienio bankų skyrių turtas, bankų pateiktų 2008 m. sausio 1 d. audituotų finansinių ataskaitų duomenimis, sudarė 81 mlrd. Lt ir per metus išaugo 22,1 mlrd. Lt, arba 37,5 proc. Klientams suteiktos paskolos, kurių suma sudarė 56,7 mlrd. Lt, palyginti su praėjusių metų sausio 1 d., išaugo 18,1 mlrd. Lt, arba 46,9 proc.

Šalies bankuose laikomų indėlių suma 2008 m. sausio 1 d. sudarė 37,1 mlrd. Lt ir per metus padidėjo 6,9 mlrd. Lt, arba 22,6 proc., iš jų gyventojų indėliai sudarė 22,7 mlrd. Lt ir per metus išaugo 4,8 mlrd. Lt, arba 26,8 proc.

1 pav. Lietuvos bankų pelningumas

Šaltinis: Lietuvos bankas.

2008 m. bankų sistemos augimo tempai buvo mažiausi per pastaruosius kelerius metus. Itin įtemptas bankų sistemai buvo ketvirtasis ketvirtis, kai mažėjo ir bankuose laikomi klientų indėliai, ir bankų turtas. Veikiančių šalies komercinių bankų bei užsienio bankų skyrių turtas, bankų pateiktų 2009 m. sausio 1 d. audituotų finansinių ataskaitų duomenimis, sudarė 89,7 mlrd. Lt ir per metus išaugo 8,8 mlrd. Lt, arba 10,8 proc. Nepaisant sumažėjusio paskolų augimo tempo, bankų turtui augant dar lėtesniais tempais, paskolų dalis turte 2008 m. ir toliau augo.

Bendras šalies bankų uždirbtas pelnas 2008 m. buvo mažesnis nei 2007 m. ir siekė 867,3 mln. Lt. Visas bankų pelnas buvo uždirbtas per pirmus tris praėjusių metų ketvirčius, o per paskutinį 2008 m. ketvirtį bankų sistema patyrė 17,1 mln. Lt nuostolį.

2008 m. rudenį Vidurio ir Rytų Europa tapo pasaulinės finansų krizės židiniu (Aslund, 2011). Dešimties naujų rytinių Europos Sąjungos (ES) narių būklė – didžiulis ekonomikos perkaitimas. Visose smarkiai padidėjo infliacija, Bulgarijoje, Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje ji tapo dviženklė. Šoktelėjo nekilnojamojo turto kainos, o tai toliau blogino jų einamosios sąskaitos balansą. Smuko gamyba, ūgtelėjo nedarbas.

Finansų krizei jau gerokai įsibėgėjus, buvo smogtas didysis smūgis – 2008 m. rugšėjo 15 d. bankrutavo JAV investicinis bankas Lehman Brothers. Staiga pasaulyje sumažėjo finansų likvidumo, ir Rytų Europa susidūrė su „staigių stop“ – ji buvo palikta ir be kredito, ir be likvidumo. Rytų Europos finansų krizė buvo įprastinis kredito pakilimo ir nuosmukio ciklas (angl. boom and bust cycle), vedantis prie einamosios sąskaitos krizės. Šiaip ar taip, laisva pinigų politika buvo globalus reiškinys, taigi šioms mažos ir labai atviros ekonomikos šalims buvo sunku apsisaugoti.

Bankų sistemos turtas ir paskolos 2009 m. mažėjo, o gana sparčiai augę indėliai visiškai kompensavo staigų indėlių atsiėmimą iš bankų 2008 m. ketvirtąjį ketvirtį. Veikiančių šalies bankų turtas, bankų pateiktų 2010 m. sausio 1 d. audituotų finansinių ataskaitų duomenimis, sudarė 84,2 mlrd. Lt ir per metus sumažėjo 5,5 mlrd. Lt, arba 6,1 proc. Klientams suteiktos paskolos per metus sumažėjo 9,9 mlrd. Lt, arba 13,8 proc., ir sudarė 61,6 mlrd. Lt. Bankuose laikomi indėliai 2010 m. sausio 1 d. sudarė 41,1 mlrd. Lt ir per metus išaugo 7,4 proc., arba 2,8 mlrd. Lt. Bankams, nors ir brangiai, tačiau gan sėkmingai pritraukiant indėlius vietinėje rinkoje, o veiklos apimtims traukiantis, sumažėjo įsiskolinimas bankams (tarp jų ir patronuojantiems), kuriems skolos iki tol ilgą laiką tik augo. 2009 m. įsiskolinimas bankams ir kitoms kredito institucijoms sumažėjo 6,7 mlrd. Lt, arba 17,1 proc. Didžioji bankams gražintų lėšų dalis teko patronuojantiems bankams, kuriems Lietuvos bankai per metus gražino 6,1 mlrd. Lt.

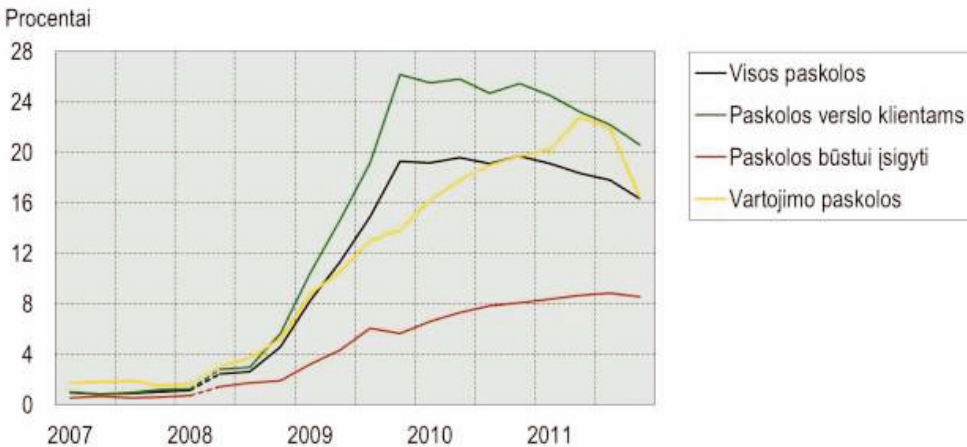
2009 m. išaugus skolininkų kredito rizikai bei sugriežtėjus paskolų suteikimo sąlygoms sumažėjo paskolų pasiūla. 2009 m. bankai suteikė 6,8 mlrd. Lt naujų paskolų, tačiau dėl sparčiai mažėjusių ankstesniais metais suteiktų paskolų bei didėjusių specialiųjų atidėjinių bankų sistemos paskolų portfelis per metus sumenko 9,9 mlrd. Lt (13,8 proc.). 2009 m. paskolos verslui mažėjo didesne apimtimi (6,2 mlrd. Lt) nei kitos paskolų portfelio dalys, todėl šių paskolų dalis paskolų portfelyje per metus sumažėjo 1,8 proc. punkto ir 2010 m. sausio 1 d. sudarė 50,5 proc. Bankų sistemos neveiksnių paskolų kaita pateikta 2 pav.

Paskolų rizikos duomenų bazės duomenimis, bankrutavusių ar restruktūrizuojamų įmonių įsipareigojimai bankams 2009 m. pabaigoje sudarė apie 2 mlrd. Lt (6,5 proc.

privačioms įmonėms suteiktų paskolų portfelio). 2008 m. bankrutavusių ar restruktūrizuojamų įmonių įsipareigojimai bankams sudarė tik 0,3 mlrd. Lt. Bankų pateiktų audituotų ataskaitų duomenimis, 2009 m. šalies bankų sistema dirbo nuostolingai (1 pav.). Bendras bankų sistemos veiklos nuostolis siekė 2,98 mlrd. Lt.

2010 m. bankams buvo daug sėkmingesni. Bankų pateiktų 2011 m. sausio 1 d. audituotų finansinių ataskaitų duomenimis, veikiančių šalies bankų turtas sudarė 81,7 mlrd. Lt ir per metus sumažėjo 2,5 mlrd. Lt, arba 3 proc. Klientams suteiktos paskolos per metus sumažėjo 3,2 mlrd. Lt, arba 5,2 proc., ir sudarė 58,3 mlrd. Lt. 2010 m. bankuose laikomų indėlių apimtys toliau sparčiai augo. Per metus indėliai išaugo 4,4 mlrd. Lt ir pasiekė 45,4 mlrd. Lt. Kaip ir ankstesniais laikotarpiais, santykinai prasciausi buvo vartojamųjų paskolų portfelio kokybės rodikliai. Geriausia išliko būsto paskolų portfelio kokybė (2 pav.). Visų bankrutavusių ir restruktūrizuojamų bendrovių įsipareigojimai bankams 2011 m. sausio 1 d. sudarė apie 3,5 mlrd. Lt, arba 12,7 proc. bankų privačioms įmonėms rezidentėms suteiktų paskolų.

2 pav. Bankų sistemos neveiksnius paskolas

Šaltinis: Lietuvos bankas.

Pastaba: lūžis duomenų eilutėse nuo 2008 m. vidurio dėl pasikeitusio neveiksnių paskolų apibrėžimo.

Audituotais duomenimis, 2012 m. sausio 1 d. šalies bankų turtas sudarė 78,9 mlrd. Lt. Visų bankrutavusių ir restruktūrizuojamų bendrovių įsipareigojimai bankams 2012 m. sausio 1 d. buvo reikšmingi ir sudarė apie 3,3 mlrd. Lt. 2011 m. uždirbtas pelnas 1,116 mlrd. Lt buvo labai artimas rekordiniam bankų sektoriaus pelnui (1 pav.), uždirbtam ekonomikos pakilimo laikotarpiu 2007 m. Tačiau, priešingai negu ekonomikos augimo laikotarpiu, pagrindinis pelno augimo katalizatorius praėjusiais metais buvo ne augusios bankų pajamos, bet mažėjusios išlaidos. Lietuvos finansų sektorius yra labai nedidelis, palyginti su ES senų narių finansų sektoriais. Vokietijos finansų sektoriaus turtas sudaro apie 322 proc. BVP, Belgijos – 324 proc. BVP, Jungtinės Karalystės – apie

550 proc. BVP, o Lietuvos – tik 90,1 proc. BVP. Kitas svarbus rodiklis – bankų paskolų ir BVP santykis. Jo vidurkis ES – apie 160 proc., Liuksemburge – 255 proc., Belgijoje – 242 proc., Suomijoje – 170 proc., o Lietuvoje – tik 51 proc. Atsilikimas ženklus, augti turime kur.

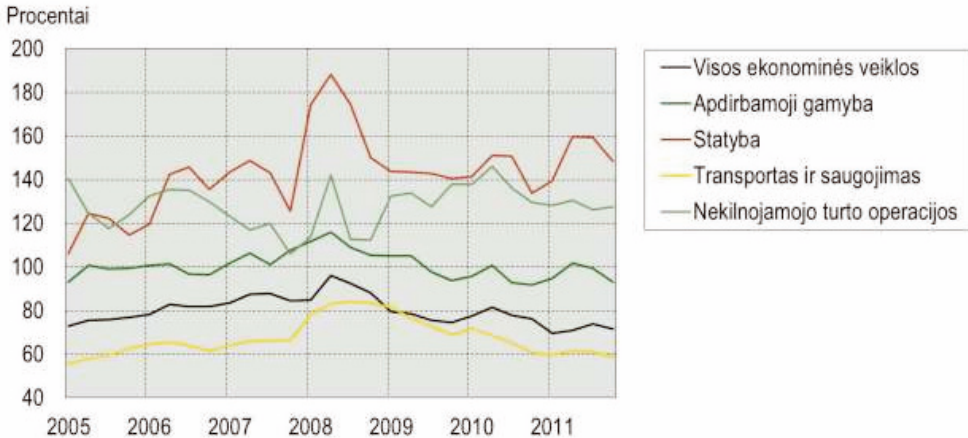
Finansų sektoriaus įtaka ūkio plėtrai

Finansų sektorius ne tik ūkio plėtros atspindys, bet ir priežastis. Finansų sektorius daro veiksmingą įtaką ūkio augimui, didindamas ar ribodamas atskirų ūkio šakų finansavimą, keisdamas skolinimosi ar lizingo sąlygas. Ankstyviausi tyrimai atlikti 1911 m. Schumpeter pažymi, kad gerai veikianti finansų sistema skatina technologines naujoves, kas lemia ūkio augimą. Per pastaruosius trisdešimt metų didelė dalis tyrimų buvo skirta siekiant analizuoti finansines reformas, patikrinti ir suprasti sąsajų egzistavimą tarp realaus ūkio ir finansinio sektorių plėtros (Dudzevičiūtė, 2006; Akinlo, 2010; Levine, 2000; Kendall, 2009; Zhang, 2012; Zsolt, 1997). Mokslininkai vis dar diskutuoja, ar finansų sektoriaus plėtra veikia ūkio augimą, ar ūkio augimas veikia finansų sektorių. Daudelyje tyrimų vyrauja hipotezė, kad finansų sistemos plėtra skatina ūkio augimą (Levine, 2000, Rajan, 2000, Zhang, 2012, Zsolt, 1997). Tačiau yra ir priešinga hipotezė, kad ūkio plėtra sukelia finansų sistemos plėtrą. Tiriant dešimties Afrikos valstybių (Akinlo, 2010) finansų plėtrą ir ekonomikos augimą, gauti rezultatai pateikė skirtingom valstybėm skirtingas hipotezes. Tyrimai parodė, kad finansų sistemos plėtra skatina ūkio augimą Kongoje, Gabone, Nigerijoje, o priešingai Zambijoje. Kenijoje, Čade, Pietų Afrikoje nustatė dvikryptį ryšį tarp finansų raidos ir ūkio plėtros. Išsamūs, įvairiais metodais atlikti tyrimai Kinijoje (Zhang, 2012) įrodo, kad finansinis vystymasis yra teigiamai susijęs su ekonominiu augimu. Vis dėlto daugumoje tyrimų finansų sektoriaus plėtra teigiamai koreliavo su dabartinės ir būsimos ekonomikos augimu, fizinio kapitalo kaupimu ir ekonominiu našumu. Mokslininkas (Kendall, 2009) akcentuoja finansų sektoriaus svarbą nacionalinio ūkio augimui, nurodo finansų sektoriaus gylio (matuojamo kreditų santykiu su BVP) pozityvią koreliaciją su ūkio augimu. Kartu akcentuoja, kad priklausomybė netiesinė (Rioja, 2004). Remiantis įvairių autorių empiriniais ir teoriniais tyrimais, atlikta finansų sektoriaus raidos ir ūkio plėtros priklausomybės teorijų analizė duoda pagrindą teigti, kad egzistuoja stiprus ryšys tarp finansų sektoriaus raidos ir ūkio plėtros, tačiau kiekybinio vertinimo ir priežastinio ryšio nustatymas lieka atviru klausimu. Finansų sektoriaus raidos ir ūkio plėtros stiprus abipusis ryšys paaiškinamas tuo, kad finansų sektoriaus raida taip pat priklauso nuo šalies ekonomikos būklės. Abu reiškiniai skatina panašios priežastys ir sąlygos. Žinant vieno iš šių veiksmų raidą, su didele tikimybe galima prognozuoti ir antrojo veiksmo plėtrą (Dudzevičiūtė, 2006).

Analizuojant Lietuvos ūkio plėtros priklausomybę nuo finansų sektoriaus raidos naudojami 2005–2011 m. statistiniai duomenys ir rodikliai (1 lentelė, 2 lentelė, 3 pav., 4 pav., 5 pav.). Bankų paskolos rodo išorinio finansavimo apimtį. Analizė rodo, kad paskolų augimas skatina ūkio plėtrą. Bankų paskolos 2005–2008 m. išaugo 2,75 karto, 2005–2011 m. du kartus. Kreditų santykis su BVP per šį laikotarpį

išaugo nuo 36 iki 51 proc., o 2008 m. buvo 64 proc. (5 pav.). Tuo laikotarpiu BVP augo 111 proc., 2008 m. 121 proc., palyginti su 2005 m. (2 lentelė). Atskiros ūkio šakos augo nevienodai. Paanalizuokime, kaip kito atskirų ūkio šakų įmonių skolinimasis arba finansinis svertas 2005–2011 m. (3 pav.). Finansinis svertas vaizdžiai parodo įmonės įsiskolinimo lygį, jis apskaičiuojamas kaip įmonės įsipareigojimų ir nuosavo kapitalo santykis laikotarpio pabaigoje.

3 pav. Nefinansinių įmonių finansinio sverto kaita

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas ir Lietuvos bankas.

Nuo 2006 m. daugiausiai skolintų lėšų naudojo statybos įmonės ir nekilnojamojo turto įmonės (3 pav.). Tai skatino didelę šių įmonių plėtrą (2 lentelė) ir didino nekilnojamojo turto burbulą. Labiausiai tiek skolinimasis, tiek pridėtinės vertės augimas statybos sektoriuje padidėjo 2008 m. Finansinis svertas siekė 180 proc. (3 pav.). Bendroji pridėtinė vertė statyboje išaugo 166 proc., palyginti su 2005 m. Nekilnojamojo turto operacijų finansinis svertas 2008 m. svyravo nuo 110 iki 140 proc. (3 pav.), o bendroji pridėtinė vertė išaugo 117,5 proc. (2 lentelė). Apdirbamosios gamybos finansinis svertas 2008 m. svyravo apie 110 proc. (3 pav.), o bendroji pridėtinė vertė išaugo 117 proc. (2 lentelė). Akivaizdu, kad tas ūkio sektorius, kuris daugiausiai naudojo skolintas lėšas, sparčiausiai augo. Tačiau vėliau, 2009–2010 m., šios įmonės turėjo daugiausia problemų. Statybos sektorius smuko labiausiai – iki 85 proc. nuo 2005 m. lygio (2 lentelė).

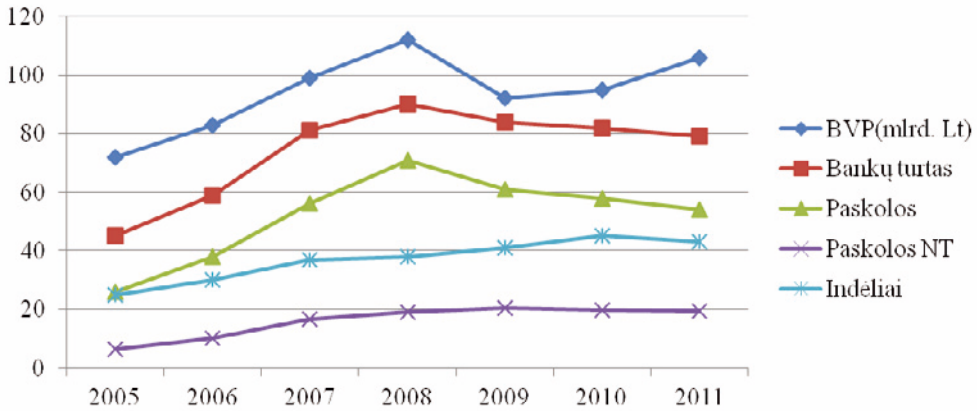
2 lentelė. BVP ir pridėtinė vertė pagal ekonominės veiklos rūšis 2006–2011 m., palyginti su 2005 m., proc.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011 ¹
A Žemės ūkis, miškininkystė ir žuvininkystė	88,8	99,5	101,9	103,3	96,0	99,1
B–F Pramonė	107,8	112,0	113,7	97,5	104,8	111,7
C Apdirbamoji gamyba	109,6	114,4	117,0	98,3	108,0	118,9
F Statyba	127,9	163,4	166,5	90,5	85,0	101,2
G–I Didmeninė ir mažmeninė prekyba; transportas; apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla	108,6	122,4	126,8	105,3	109,3	117,2
J Informacija ir ryšiai	103,6	116,1	118,1	118,3	117,5	119,7
K Finansinė ir draudimo veikla	108,7	115,0	119,2	109,0	118,2	119,7
L Nekilnojamojo turto operacijos	105,7	104,0	117,5	113,0	110,1	113,4
M–N Profesinė, mokslinė ir techninė veikla; administracinė ir aptarnavimo veikla	118,5	149,0	153,0	129,2	127,5	131,7
O–P–Q Viešasis valdymas ir gynyba, švietimas, žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	102,4	104,7	106,1	104,0	101,4	102,3
R–U Meninė, pramoninė ir poilsio organizavimo veikla, namų ūkio reikmenų remontas ir kitos paslaugos	92,1	91,6	85,4	74,5	69,4	70,2
Bendrasis vidaus produktas	107,8	118,4	121,8	103,7	105,2	111,4

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

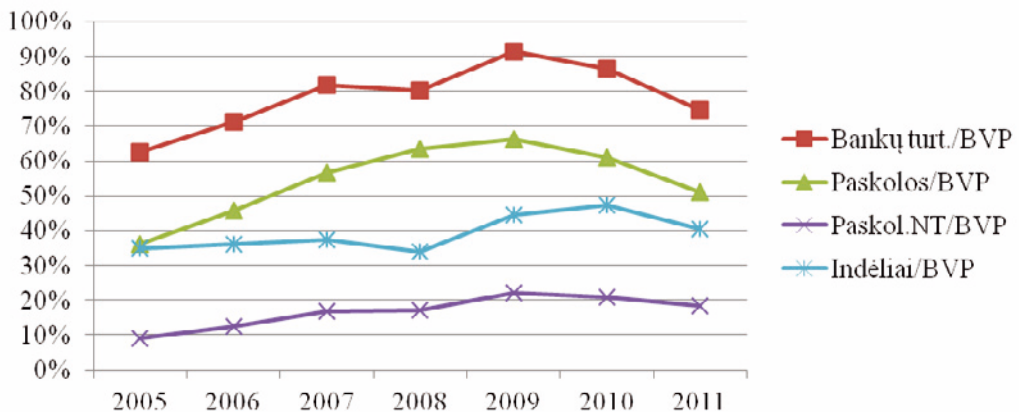
Dėl bankų krizės sugriežtintos skolinimosi sąlygos stabdė atsigauančio ūkio plėtrą. Sunkiausia padėtis statyboje dėl kritusių nekilnojamojo turto (NT) kainų ir paklausos. Tenka apgailestauti, kad nebuvo parengta efektyvi būsto renovavimo programa, kuri būtų palengvinusi statybos sektoriaus išgyvenimą krizės metu, sumažinusi nedarbą ir emigraciją. Mažiausiai paskolų ir problemų turėjo transporto ir saugojimo sektorius (3 pav.).

Iš bankų pagrindinių rodiklių ir BVP kaitos 2005–2011 m. (4 pav.) matome, kad bankų suteiktos paskolos ir BVP augimo 2005–2008 m. kreivės labai panašios, priklausomybė tiesinė. Ekonomikos kritimo metu 2008–2009 m. BVP kritimas staigesnis nei paskolų, suprantamas inertiškumas, paskolos negali taip sparčiai mažėti. Tačiau paskolos toliau mažėja ir prasidėjus ekonomikos kilimui 2010–2011 m., priklausomybė atvirkštinė, augant BVP paskolų mažėjo. Indėliai bankuose BVP kilimo metu augo lėčiau, tačiau kritimo metu nemažėjo, 2009–2010 m. netgi augo. Ekonomikos augimo metu finansų sektoriaus ir ūkio plėtros koreliacija geriausiai matoma tarp bankų suteiktų paskolų ir BVP, kaip ir teigė Kendall (2009), tačiau kritimo metu tai netaikoma. Dažnai mokslininkai tyrinėdami priklausomybes naudoja santykinius rodiklius, pavyzdžiui, finansų sektoriaus gylio (matuojamo kreditų santykiu su BVP) (5 pav.).

4 pav. Bankų pagrindinių rodiklių ir BVP kaita 2005–2011 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Lietuvos bankas.

Bankų santykiniai rodikliai geriau parodo finansų sektoriaus svorį ir įtaką šalies ekonomikoje. Matom, kad 2011 m. bankų santykiniai rodikliai nukrito į 2006 m. lygį (5 pav.). Tai rodo, kiek sumažėjo finansų sektoriaus indėlis į ūkio plėtrą. Krito bankų paskolų pasiūla ir paklausa, tai patvirtino Lietuvos banko atlikta įmonių ir bankų apklausa 2012 m. Krito ūkio subjektų pasitikėjimas bankais kaip verslo partneriais. Bankų santykinio turto kreivė panaši į indėlių, rodo tarpusavio ryšį, ypač 2007–2011 m. laikotarpiu. Paskolų nekilnojamajam turtui (NT) santykio su BVP kreivė iš dalies atkartoja bankų turo ir indėlių kreives.

5 pav. Bankų santykinių rodiklių (santykis su BVP) kaita 2005–2011 m.

Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas, Lietuvos bankas, autoriaus skaičiavimai.

Bankų analitikai senokai kalbėjo apie nekilnojamą turto burbulą pavojaus, tačiau bankai toliau neatsakingai skolino statybos bendrovėms ir fiziniams asmenims, remdamiesi vien savo, kaip banko, rizikų minimizavimu, nesirūpino verslo projektų objek-

tyviu vertinimu ir galimų rizikų Lietuvos ir pasaulio ekonomikoje išaiškinimu klientui. Bankų paskolų portfelio augimas siekė apie 50 proc. per metus, o fiziniams asmenims nekilnojamajam turtui 2005–2007 m. net per 60 proc. Toks spartus paskolų portfelio augimas turėjo kelti rūpestį ir Lietuvos bankui. Jis turėjo saugoti ūkį nuo ekonomikos perkaitimo. Tačiau tai įvyko (Aslund, 2011). Kartu su pasauline krize tai sukėlė bankų neveiksnių paskolų šuolį (2 pav.) ir ūkio subjektų bankrotus.

Kaip kito BVP ir bendroji pridėtinė vertė pagal ekonominės veiklos rūšis, Lietuvos statistikos departamento duomenimis, parodyta 2 lentelėje. Matome, koks buvo augimas 2006–2008 m. ir kritimas 2009–2010 m.

Ekonomikos kilimo laikotarpiu (2004–2007 m.) buvo palanku vykdyti struktūrinės reformas, nes patiriamus nepatogumus užgožia greitas pajamų didėjimas (Kuodis, 2008). Deja, jis nebuvo išnaudotas tinkamai.

Ūkio plėtrą stabdė valstybės skolinimasis bankuose, mažinant skolinimo išteklius ūkiui. Žymiai efektyviau būtų buvę skolintis tiesiogiai iš gyventojų ir ūkio subjektų platinant obligacijas ir taupymo laktus. Analizė parodė, kad Lietuvos gyventojai krizės metu ryžtingai taupė, sukaupe nemažai lėšų (45 mlrd. Lt), kuriomis galėjo padėti savo valstybei ir taip vienyti žmones, leisti jiems jaustis atsakingiems už valstybę ir jos problemų sprendimą. Valstybė būtų pigiau skolinusi, skolos palūkanos liktų Lietuvoje, būtų įlieta taip trūkstantį lėšų į šalies ekonomiką. Sunkmečiu bankams daug patraukliau skolinti valstybei, nei analizuoti sudėtingus verslo projektus, vertinti galimas vadaus ir išorės rizikas, rinkų raidą ir rizikuoti skolinti verslui esant sunkiai prognozuojamai pasaulio ekonomikos plėtrai.

Bankų neveiksnių paskolos didino bankų atidėjimus, balansinį nuostolį, leisdamos mažinti ar net išvengti pelno mokesčių. Analizė parodė (2 pav.), kad dalis nuostolingų paskolų, prasidėjus ūkio atsigavimui, buvo gražintos ar tapo geros. Tai rodo, kad paskolų vertinimas bankuose buvo pernelyg griežtas. Neveiksnių paskolų būstui dalis stabilizavosi ir nėra didelė, vartojimo paskolų dalis sumažėjo, verslo paskolų dalis tolygiai mažėja.

Tenka apgailestauti, kad bankai neatsakingai skolino, neišnaudojo savo specialistų intelektualinio potencialo, vertinant verslo projektų efektyvumą ir galimas rizikas, o paskolos kokybės ir gražinimo užtikrinimas buvo suvedamas į užstatą ir garantijas. Taip visos rizikos buvo užkraunamos ant ūkio subjektų, kurių gebėjimai vertinti rizikas, prognozuoti šalies, regiono, pasaulio ekonomikos raidą, nepalyginami su bankų analitinių padalinių gebėjimais ir gaunama įvairiapuse informacija apie ekonomikos raidą, rizikas ir prognozes. Tokia bankų pozicija didina riziką teisminiuose ginčiuose būti apkaltintiems nesąžiningais veiksmais ir piktnaudžiavimu.

Vieni bankai liko ištikimi savo skelbtiems idealams „darni partnerystė“, „aukime kartu“ ir dabar kantriai kartu su klientais ieško būdų išlipti iš duobės. Kiti griebiasi lipimo ant galvų taktikos (Leontjeva, 2012). Gana dažnai bankai nukreipdavo skolų išieškojimą per įkeistą turtą, iki galo neįsigilinus į realias įmonės galimybes per ilgesnį laiką plėtoti veiklą ir padengti paskolą. Dažnai įkeisto turto areštas (pvz., transporto) galutinai atimdavo galimybę ūkio subjektui plėtoti verslą ir uždirbti lėšų paskolos dengimui. Faktiškai bankai koncentravosi ties savo paskolų portfelio kokybės rodiklio gerinimu, gan dažnai didindami banko faktinius nuostolius ilguoju laikotarpiu. Tokie ar panašūs neadekvatūs veiksmai apsunkindavo ar net paralyžiuodavo verslo veiklą, tuo

mažindami tikimybę ilguoju laikotarpiu atgauti paskolas ir užtikrinti ūkio plėtrą. Nors tai yra pagrindas bankų veiklos apimčių ir pelningumo ilgalaikiam augimui. Tokia finansų sektoriaus raida apsunkino ūkio plėtrą, mažino ūkio subjektų pasitikėjimą bankais kaip verslo partneriais.

Nefinansinių įmonių ir komercinių bankų apklausos (Lietuvos bankas 2012) rodo, kad kredito įstaigos linkusios paskolų verslui maišą atrišti labiau, tačiau pačios įmonės įsipareigojimų prisiimti neskuba. Dauguma jų teigia paraiškos paskolai artimiausiu metu nepildysiančios, nes nemato tam poreikio, turi vidinių išteklių arba skolinimąsi laiko per brangiu. Įmonių, kurios visus verslo finansinius poreikius tenkina vien tik iš vidinių finansavimo šaltinių, dalis sudarė beveik tris ketvirtadalius apklausoje dalyvavusių respondentų. Gerėjant nefinansinių įmonių veiklos rezultatams, skolinimosi iš bankų paklausa gali būti suvaržyta, nes verslas savo veiklą yra linkęs finansuoti iš vidinių finansinių išteklių (Lietuvos bankas 2012).

Bankų sektoriaus efektyvumas vertinamas pagal paskolų ir indėlių palūkanų normų skirtumą, kuris Lietuvoje vis dar didelis. Pagal Lietuvos statistikos departamento leidinį (Lietuvos ekonominė ir socialinė raida 2011/12), palūkanų normų skirtumas 2007 m. buvo 2,6, 2008 m. – 3,2, 2009 m. – 2,3, 2011 m. – 4,95, 2012.03 – 4,7. Tai akivaizdžiai nepalanku bankų klientams. Mažėja banko, kaip taupymo institucijos, vaidmuo, nes indėlių 1,35 proc. palūkanos nekompensuoja infliacijos.

Bankų prigimtinė paskirtis pritraukti, sukaupti valstybėje turimas laisvas lėšas iš ūkio subjektų ir gyventojų ir jas maksimaliai efektyviai panaudoti valstybės ir jos gyventojų gerovės kūrimui. Bankai turi skatinti ūkio subjektų ekonominį aktyvumą ir užtikrinti ūkio plėtrą. Lietuvoje ši bankų funkcija nėra efektyvi, būtini nauji reguliavimo ir saviregulavimo mechanizmai, kurie užtikrintų harmoningą finansų ir ūkio plėtrą mūsų valstybėje.

Finansų krizė atskleidė svarbių finansų priežiūros trūkumų, paaiškėjo, kad esamų priežiūros priemonių nepakanka, kad būtų galima išvengti krizės, ją suvaldyt ir įveikti. Ši problema svarstoma tiek JAV (IMF 2011), tiek Europos Sąjungoje. Kuriami nauji bankų reguliavimo ir kontrolės mechanizmai, siekiant minimizuoti krizių riziką ir riboti atskirų bankų produktų pelningumą (Tamirisa, 2011). Reikės laiko, kol paaiškės visas eurosistemos specialiųjų priemonių skatinamasis poveikis ir jų teigiamą įtaką. Europos centrinis bankas 2012 m. gegužės mėn. teigė, jog labai svarbu, kad bankai toliau įvairiais būdais stiprintų savo atsparumą, kartu ir nepaskirstydami pelno (ECB 2012). Siekiant užtikrinti tinkamą ūkio kreditavimą ir visų finansavimo šaltinių normalizavimąsi, bus itin svarbūs patikimi bankų balansai. Yra siūloma riboti ir VVP, obligacijų pelningumą (Kuodis, 2011).

Lietuvos bankas, siekdamas tvarios finansų rinkos plėtros ir ieškodamas būdų veiksmingai spręsti bankų ir jų paslaugų vartotojų asociacijų keliamas problemas, įsteigė Vartotojų ir bankų tarybą bei ėmėsi koordinuoti jos veiklą. Taryba sieks bankų ir jų klientų interesų darnos.

Lietuvos finansų sektoriaus priežiūros institucijų sujungimas į bendrą priežiūros tarnybą Lietuvos banke 2012 m. sudarė prielaidas siekti finansų sektoriaus stabilumo ir tikėtis sisteminio, subalansuoto požiūrio į finansų ir ūkio sektorių darnią plėtrą. Nauja priežiūros sistema turi užtikrinti rinkos ir jos dalyvių veiklos skaidrumą, rinkos integralumą, o vartotojų apsauga – įgauti didesnę svarbą.

Išvados

Lietuva, kaip atviros ir mažos ekonomikos šalis, negali išvengti globalių ekonomikos krizių. Tačiau gali ieškoti tokių finansų ir mokesčių reguliavimo sistemų, kurios minimizuotų išorinio poveikio pasekmes ūkio gyvybingumui ir plėtrai. Būtina siekti darnios finansų sektoriaus ir ūkio plėtos.

Bankai dominuoja finansinio tarpininkavimo procese, nes indėliai daugeliui yra paprasčiausia ir patogiausia taupymo forma. Bankų finansinės grupės dominuoja visoje finansų sistemoje. Bankų kreditavimas privačiam sektoriui didėja per lėtai, nes bankai vis dar nepakankamai lanksčiai reaguoja į smulkiojo ir vidutinio verslo poreikius.

Remiantis įvairių autorių empiriniais ir teoriniais tyrimais, atlikta finansų sektoriaus raidos ir ūkio plėtos priklausomybės analizė duoda pagrindą teigti, kad egzistuoja stiprus ryšys tarp finansų sektoriaus raidos ir ūkio plėtos, tačiau kiekybinio vertinimo ir priežastinio ryšio nustatymas lieka atviru klausimu.

Finansų sektoriaus raidos ir ūkio plėtos stiprus abipusis ryšys paaiškinamas tuo, kad finansų sektoriaus raida taip pat priklauso nuo šalies ekonomikos būklės. Žinant vieno iš jų raidą, su didele tikimybe galima prognozuoti ir antrojo plėtrą.

Finansų sektorius turi daug galimybių aktyviau prisidėti prie ūkio plėtos, kadangi įmonės savo investicijas daro daugiausia iš vidinių šaltinių.

Lietuvos finansų sektoriaus priežiūros institucijų sujungimas į bendrą priežiūros tarnybą Lietuvos banke 2012 m. sudarė prielaidas siekti finansų sektoriaus stabilumo ir tikėtis sisteminio, subalansuoto požiūrio į finansų ir ūkio sektorių harmoningą plėtrą.

Literatūra

- Aslund, A. (2011). 2008–2010 m. Rytų Europos finansų krizės pamokos. *Pinigų studijos*, 1: 78–85. Žiūrėta 2012 m. gegužės 11 d. Prieiga per internetą: http://www.lb.lt/pinigu_studijos_2011_m_nr1#page=78
- Akinlo A. E. and Egbetunde T. (2010) Financial Development and Economic Growth: The Experience of 10 Sub-Saharan African Countries. *The Review of Finance and Banking* 2010, vol 02, issue 1, pages 017-028
- Dudzevičiūtė, G. (2006). Lietuvos bankininkystės sektoriaus poveikis ekonomikos augimui. *Verslas: teorija ir praktika*, VII /2: 128–135.
- Mėnesinis biuletenis*, 2012 m. gegužės mėn. (2012). Europos centrinis bankas.
- Finansinio stabilumo apžvalga* (2011). Vilnius: Lietuvos bankas, 2011.
- Garbaravičius, T. ir Kuodi, R. (2002). Lietuvos finansų sektoriaus struktūra ir funkcionavimas. *Ekonomikos teorija ir praktika. Pinigų studijos*, 1. Žiūrėta 2012 m. gegužės 15 d. Prieiga per internetą: http://www.lb.lt/2002_m_nr_1_1
- IMF (2012) Marks Down. Global Growth Forecast, Sees Risk on Rise. IMF Survey online January 24, 2012. Žiūrėta 2012 m. birželio 19 d. Prieiga per internetą: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2012/NEW012412A.htm>
- Kuodis, R. (2008). Lietuvos ekonomikos transformacija 1990–2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos. *Pinigų studijos*, 2: 97–105.
- Kuodis, R. (2011). *Kaip spręsti Europos skolų/bankų krizę: kuklus pasiūlymas*. Žiūrėta 2012 m. birželio 11 d. Prieiga per internetą: <http://www.ekonomika.org/>
- Kendall, J. (2009). Local Financial Development and Growth. The World Bank, February 2009. Žiūrėta 2012 birželio 18 d. Prieiga per internetą: <http://econ.worldbank.org>

- Leontjeva, E. (2012). *Tarp savirūpos ir godumo*. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Žiūrėta 2012 m. birželio 15 d. Prieiga per internetą: http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/tarp_savirupos_ir_godumo/6473;from_topic_id;61
- Levine R. and Loayza N. and Beck T. (2000), “Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes”, *Journal of Monetary Economics* 46(1), p. 31-77.
- Bankų ir įmonių apklausos (2012 m. balandis). Lietuvos bankas (2012). Žiūrėta 2012 m. gegužės 11 d. Prieiga per internetą: http://www.lb.lt/banku_ir_imonių_apklauskos_2012_m_balandis
- Lietuvos ekonomikos apžvalga*, 2012 m. gegužė. Lietuvos bankas (2012).
- Lietuvos ekonominė ir socialinė raida 2011/12. (2012). Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Statistiniai rodikliai Lietuvos ekonomikos ir finansų raidai stebėti*. (2012). Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
- Martinaitytė, E., Nausėda, G., Katkus, V. ir Keleras, A. *Lietuvos ūkio plėtros strategija iki 2015 metų (finansinis sektorius)*. Lietuvos Respublikos ūkio ministerija, Lietuvos mokslo akademija, 2003, p. 7 – 34.
- Rajan R. G. and Zingales L. (2000) *Financial Dependence and Growth*. University of Chicago, 2000, 46 p
- Rioja F. and Valev N. (2004). “Finance and the Sources of Growth at Various Stages of Economic Development.” *Economic Inquiry*, 42(1), p. 127–140
- Starkevičiūtė, M. (2011). Makroekonominis nesubalansuotumas, priešastys ir pasaulinė valdysena. *Pinigų studijos*, 1: 64–77.
- Tamirisa N. (2011) Financial Regulators, Central Banks Share Financial Stability Role IMF Research Department November 23, 2011. Žiūrėta 2012 m. birželio 13 d. Prieiga per internetą: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2011/RES112311A.htm>
- Vasiliauskas, A. ir Vilkas, E. (2002). Lietuvos ekonomikos plėtros ilgalaikė strategija: Metodologiniai principai ir strateginiai sprendimai. *Pinigų studijos*, 4 : 5–19.
- Zhang J. and Wang L. and Wang S. (2012) Financial Development and Economic Growth: Evidence from China. *Journal of Comparative Economics, Forthcoming*. (January 11, 2012). Available at SSRN: Žiūrėta 2012 m. birželio 15 d. Prieiga per internetą: <http://ssrn.com/abstract=1983654>
- Zsolt B. and Ping W. (1997) The financial development and growth. New York : FRB, 1997, p. 46 – 62.

INFLUENCE OF THE FINANCIAL SECTOR ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Arturas BALKEVICIUS
Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. An overview of Lithuania’s financial sector analyses the evolution, structure and influence on economic development. The banking sector is the focus, as it is currently the most important link in the chain of financial intermediation, with the greatest weight in the financial sector. It also analyses the bank product supply and demand among the Lithuanian economic entities, interest rates and influence of banks on the development of economic activity. The Article also analyses the influence of the financial crisis on the Lithuanian financial sector and the economy as well as the impact on individual sectors of the economy. It discusses possible future developments in the financial sector, maintaining and improving the regulatory perspective. The article talks about the need for harmony in the financial sector and economic development.

Keywords: financial sector; banks; banking sector efficiency; economic development.